

УДК 305:355.233-055.2(477.8)(091) «1910/1939»

DOI: 10.26661/swfh-2018-51-013

Військова підготовка жінок у «Стрілецькому союзі» на західно-українських землях (1910 – 1939 рр.)

О.Ю. Топоренко

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
sasha1994t@mail.ru

Ключові слова:

військова підготовка, жінки, фізичне виховання, західно-українські землі, табори, цінності, виховання, навчання.

У статті представлено основні проблеми з організації навчального процесу з військової підготовки учениць у системі освіти та у діяльності деяких громадських організацій у 1910 – 1939 рр., що діяли на території Західно-Українських Земель. Визначено, що основну роль та діяльність із надання жінкам знань із військової справи здійснювала така організація, як: Стрілецький Союз (Związek Strzelecki).

Проаналізовано заходи з військової підготовки жінок, не лише як засобів полонізації, але і як навчальної практики із наданням необхідних теоретико-практичних знань та навичок із військової справи жінкам. Окреслено основні педагогічні цінності системи військової підготовки учениць. Джерельну базу статті склали матеріали західноукраїнських архівів, тогочасних та сучасних вітчизняних та польських дослідників.

Military Training for Women in Riflemen's Association in the Territory of West Ukraine (1910 – 1939)

O. Toporenko

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Key words:

military training, women, physical training, western Ukrainian territory, instructor, values, training, teaching.

Under conditions of active transformation of Ukrainian society and national-patriotic education system, it is important to pay proper attention to issue of educational policy essence from retrospective view in order to take into consideration past mistakes.

The articles deals with main problems of military training organisation of teaching and learning process for women in the system of education and activity of public organisations in 1910 – 1939 yy., which operated in the territory of western Ukraine. It is determined that the main role in the military education of women played by Organisation of Women's Preparation for State Defence (Organizacja Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju - PKdOK) and the Riflemen's Association (Związek Strzelecki).

The Riflemen's Association started its activity in the territory of West Ukrainian territories, especially in Lviv, in 1910. For a better coordination and efficiency of enlightening, the women's study groups were organized. All the members of the Riflemen's Association had to propagandize women groups of military training among the female population of the West Ukrainian lands.

The military training syllabus for women was analysed not only as means of polonization but practice in the Riflemen's Association which provides women with necessary theoretical knowledge and practical skills in military training. The main pedagogical problems of military training system and its programme for women were analysed.

The main sources for the article are West-Ukrainian archive materials of both that time and this day's Polish researchers. Also in the article were used archive materials and Polish educational ideologists' works of first half of XX century.

Висвітлення політики військової підготовки населення на західноукраїнських землях у 20-30-х рр. XX ст. є актуальним у політичному контексті, оскільки сьогодні, на фоні погіршення взаємовідносин між Польщею та Україною, важливим завданням являється пошук нових взаємовигідних точок співпраці, оскільки Польща виступає головним лобістом українських інтересів у прагненнях України до ЄС. Крім того, важливо осмислити феномен військової підготовки жіноцтва у організації «Стрілецький Союз», оскільки основна діяльність даної організації здійснювалась на території Галичини та Волині.

Вітчизняна та зарубіжна історіографія присвячує досить мало місця польським військовим організаціям, що діяли на теренах Західної України, і провадили військову підготовку жінок. До таких організацій слід віднести, перш за все ВПЖ (Przysposobienia Wojskowe Kobiet), Стрілецький Союз (Związek Strzelecki), військова Родина (Wojkowa Rodzina) тощо. З дослідження даного питання існує лише кілька епізодичних згадувань у працях: Ч. Козловські [1], М. Манько [2]. Синяк С. [3],[4], Клим'юк У. [5].

Сучасна польська історіографія оцінює практику військової підготовки населення з погляду забезпечення безпеки даного регіону, ліквідацію безграмотності та просвіти широких мас населення у питаннях ведення війни, захисту, надання першої медичної допомоги тощо. Однак науковцями сусідньої країни не враховано ряд політичних, соціальних та освітніх наслідків такої політики для корінного українського населення Західної України, зокрема у процесах пацифікації українського населення Галичини [1], [6-11], [13], [15-16].

Тому цілком статті виступає спроба здійснити ґрунтовний аналіз ґенези виникнення громадської організації з військової підготовки населення – «Стрілецького Союзу» на західноукраїнських землях, її роль у суспільному житті та наслідки для соціально-економічного, освітнього та політичного життя і розвитку досліджуваного краю.

Після того, як Друга Річ Посполита отримала незалежність у 1918 р., а також здійснила окупацію території Західної України, головним завданням нової держави стало посилення свого впливу на східних кордонах своєї країни шляхом системи деяких антиукраїнських дій та забезпечення безпеки. Основні завдання у цій області повинно було здійснювати Військо Польське та польські колоністи – осадники, однак влада намагалася обіймати військовою підготовкою усі верстви польського населення у рамках державної концепції – «польське населен-

ня у бойовій готовності».

Крім того, польський досвід боротьби за відновлення незалежності та висновки кривавої Першої Світової війни продемонстрував необхідність проведення відповідних заходів із підготовкою суспільства до вимог майбутньої війни.

Тому система військової підготовки в міжвоєнний період означала морально-психологічне налаштування та військово-фізичну готовність (шляхом надання відповідних знань, умінь та навичок) молоді здійснювати функції під час базової військової служби.

Аналіз соціально-політичної та економічної ситуації свідчить, що серед країн Європи міжвоєнного періоду, які мали таку сферу діяльності, як військова підготовка, панували дві основних педагогічних моделі – обов'язкова та добровільна. На західноукраїнських землях, де панувала важка економічна ситуація, що була викликана військовими діями Першої світової війни, а також свідомою бездіяльністю польської влади із економічного піднесення регіону, було вирішено прийняти добровільну модель військової підготовки, і головним у цьому процесі, повинні були виступити Міністерство військових справ. Однак дана модель мало чим відрізнялася від загальної, що була офіційною у Другій Речі Посполитій, при якій Міністерство військових справ залишало певну автономію органів, організацій та об'єднань, які мали такий профіль - військову підготовку.

Перший підрозділ, що займався військовою підготовкою у Міністерстві військових справ (далі - МВС), було створено у Другому Відділенні Генерального штабу у липні 1921 р. Дана формація була відповідальна координувати роботу з військової підготовки серед інших воєнізованих об'єднань, надаючи їм матеріальну допомогу, а також інструкторів для розробки навчальних програм і методів їх реалізації. Варто наголосити, що паралельно в Генеральному штабі працювала і кафедра фізичної культури.

У 1922 році це об'єднання стало частиною третього відділу Генерального штабу Міністерства внутрішніх справ. Крім того, команди Корпусових округів на території західноукраїнських земель (VI – львівський гарнізон, X – перемишльський (входили ряд гарнізонів на території українських земель), II – люблінський (входили гарнізони Луцька та Рівного)) і штаб-квартири здійснювали поповнення округу офіцерами – інструкторами, що були відповідальними за військову підготовку шкільної молоді. У їхні обов'язки входила необхідна співпраця з усіма асоціаціями та організаціями, уповноваженими МВС проводити

військову підготовку. Однак слід відмітити, що ці посадові особи, які були позбавлені фінансових та матеріальних ресурсів, насправді здійснювали досить мало роботи. Крім того, значна кількість цих посад у даному регіоні не була зайнята.

В 1921-1926 рр, освіта та оборонна підготовка суспільства включала в себе наступні розділи:

- підготовка військового резерву кадрів та їх перенавчання для потреб майбутньої війни, зокрема, організацію системи підготовки офіцерських кадрів;

- мотивація польських військовослужбовців військовою підготовкою призовників, включивши у цей процес, середню школу і надання певних повноважень польським напіввійськовим організаціям та полоній ним асоціаціям;

- підпорядкування уряду та армії товариств та прооборонних організацій, що несуть цілковиту відповідальність за здійснення оборонної освіти у широких верствах населення (насамперед, польського) [6, с. 192].

Важливий етап в розвитку військової підготовки на території західно-українських земель стало створення декретом Ради міністрів від 25 квітня 1925 року Управління фізичної культури та військової підготовки при Міністерстві віросповідань і публічної освіти, що виступало у якості консультативного та дорадчого органу.

У цей же час утворено Львівська, Станіславська, Тернопільська, Рівненська та Луцька воєводські ради фізичного виховання та військової підготовки, а також повітові. Головне завдання Рад полягало у просуванні ідеї військової освіти і спорту, а також стимулювання роботи в цьому напрямку для широкої місцевої публіки, а також для отримання коштів, зон тренування, спортивних споруд і т.д. [7, С. 68-69].

Незважаючи на початковий розвиток системи військової підготовки місцевого населення, діяльність в галузі військової підготовки раптово була припинена через значне суперництво різних партій. Відмітимо, що у цьому відношенні існувала, а також відсутність чіткої позиції державних органів у певному напрямку розвитку в цій галузі.

Проблема військової підготовки широких мас населення на досліджуваній території остаточно була вирішена лише після травневого перевороту у Польщі, що відбувся 12-14 травня 1926 р. під керівництвом Ю. Пілсудського. Новий уряд вже 28 січня 1927 року заснував Державне управління фізичної культури і військової підготовки (далі ДУФВіП) від польського (Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego - PUWFіPW), яке керувало та направляло усю навчально-вихов-

ну роботу, пов'язану з широким розповсюдженням військової освіти населення. Було призначено воєводські, повітові та міські комітети фізичної культури і військової підготовки, які виступали в якості органів співпраці суспільства та органів державної влади в галузі фізичної культури і військової підготовки [8, с.25].

Тому після 1927 р. спостерігаємо динамічний розвиток всіх форм такої роботи, що пов'язана з діяльністю фізичного виховання та військової підготовки. 13 грудня 1927 р. було видано «Інструкцію з навчання відділів військової підготовки». Передбачалося, що військова підготовка буде спрямовуватися на підготовку громадян до військової служби, що здійснюватиметься за межами збройних сил. У даний процес передбачалося включити: військову освіту, фізичне виховання та військову підготовку.

Однак військовою підготовкою було охоплено учнівську та студентську молодь, позашкільну молодь, резервістів, і найголовніше – жінок. Саме Стрілецький Союз (Związek Strzelecki) – парамілітарна організація, відіграла у цьому процесі величезну роль. Історія її становлення на території Галичини сягає ще червня 1908 р. у Львові, коли було утворено Союз активної боротьби (Związek Walki Czynnej) [9, с.65].

Його мета полягала в тому, щоб організаційно і матеріально підготувати майбутнє збройне повстання, яке б змогло здобути незалежність для Польщі. У міру того, як число польських прихильників цієї акції зростало, було прийнято рішення укласти його в формі правової організації. Тому у Львові, у 1910 р. було створено ряд польських парамілітарних структур, у тому числі і «Стрілецький Союз», філії якого розповсюдились по всій території західно-українських земель.

Як свідчить У. Клим'юк, в Австро-Угорщині даній організації, поряд із іншими, із самого початку їхнього існування, надавали всебічну допомогу в здійсненні військового вишколу. Діяльність стрілецьких формувань перебувала під контролем таємно створеного в 1908 р. Союзу активної боротьби (Związek Walki Czynnej). На випадок війни ці структури передбачалося перетворити на військові формування, які були б здатні воювати на боці центральних держав (Німеччини й Австро-Угорщини) [5, С.170-171].

Тоді ж було започатковано участь жінок у Стрілецькому Союзі, а саме з ініціативи кількох членкинь об'єднання «Промінь» навесні 1912 року в Кракові. Восени проект активістів отримав схвалення Офіцерською Радою Стрілецького Союзу. З точки зору організації, членкині Союзу утворювали

окрему гілку, який у Львові носив назву «Жіночий відділ», в решті місцевості, зокрема у Кракові, він називався «Жіноче Коло». На чолі такого підрозділу стояв керівник (чоловік), що був призначеним командою союзу.

Варто відмітити, що польське жіноцтво у справі незалежності було не тільки у ролі пропагандисток у боротьбі за суверенітет, а також рухом за відновлення національної ідентичності серед поляків. Жінки неодноразово виявляли активну участь у процесі відновлення незалежності Польщі. Створення нових жіночих відділів на західноукраїнських землях у рамках Союзу Стрільців полягало у сприянні реалізації цих планів.

Жіночі кола, окрім навчально-виховної роботи, повинні були здійснювати пропаганду, метою якого було придбання нових членкинь. В рамках діяльності Кіл, членкинями здійснювалося залучення коштів для польського військового казначейства. Однак далі відбувся поділ жіночого Кола. Ті членкині, які не вирішили брати участь у вправах, створили Коло Симпатиків (Koło Sympatyków).

У березні 1913 року в Кракові, жіноча львівська філія вперше взяла участь у польових навчаннях. Львівські підрозділи, брали участь у маневрах у ролі розвідувальних та санітарних патрулів або брали на себе функції шеф-кухарів [10, С. 4-5]. Підготовка жінок до військової служби була спрямована на навчання жіночих підрозділів та підготовку їх до участі в акціях підтримки чоловіків під час збройної боротьби.

Крім того, передбачення управління Стрілецького Союзу про те, що наближаючий конфлікт матиме характер партизанської війни зумовив зміщення акценту у навчальній програмі на навчання жіноцтва, як частини служб кур'єрської розвідки та диверсійної служби. В додаток здійснювалась підготовка в галузі санітарних служб (а саме робота в польових лікарнях та шпиталях). Одним із найважливіших завдань жінок полягало також в тому, щоб подбати про різні види забезпечення військ [10, с.3].

Навчальний процес жіночих відділів на території Галичини відбувався за спеціальною програмою для жінок. На першому році навчання учасниці повинні були скласти іспити з таких предметів, як військова організація, теренознавство, вибухові речовини, барикади та будинкові укріплення, історія воєн, основні повстання та наполеонівські війни. Поряд з теоретичними лекціями проводилися практичні вправи, наприклад, можливість використання карт на місцевості. У наступному році роботи в тренувальній програмі були додані наука

сигналізації та наука про зброю. Слід зазначити, що ця діяльність на території західноукраїнських земель, була найпліднішою із всіх місцевостей польського руху з військової підготовки жінок [11, С. 25–27.]. Основною віковою категорією, що проходила вишкіл у цей період в Стрілецькому Союзі, були студентська молодь та інтелігенція. Перед Першою Світовою війною, організація, на території Галичини нараховувала близько 6,5 тисяч членів, які активно брали у ній участь.

Тому, для продовження даних військових традицій, цю організацію було відроджено саме на території Західної України і названо так само, як і під час війни.

У 1929 р. відділення Стрілецького Союзу було утворено у Луцьку (з 1921 р. – по 1929 р. називався Округ Стрілецького Союзу «Волинь»), а також у Львові (у 1930 р. Львівський округ Стрілецького Союзу був розподілений на Станіславський та Тернопільський підокруги) [12, арк. 37].

Дослідження демонструють той факт, що більшість членів Стрілецького Союзу зосереджувалась у філіях на територіях західно-українських земель. Наприклад, у 1923 р. у Львівському окрузі у організацію входило 10 000 членів, у 1926 р. – 16000 членів, у 1929 р. – 25000 членів, а вже у 1936 р. це число сягало 36 000 членів. Для порівняння у Волинському (з 1929 р. Луцькому) окрузі число членів у 1923 р. становило тільки 3000 членів, у 1926 р. різко скоротилось до 1 514 членів, у 1929 р. цей показник сягав 5000 членів, а у 1936 р. – 9187 членів.

Так, тільки на території Тернопільського повіту Тернопільського воєводства було зареєстровано 8 жіночих філій Стрілецького Союзу із загальною чисельністю 162 членкині та 2 міські відділи, які готували шкільних інструкторок.

Хоча і ці показники вважаються досить високими у порівнянні із одиницями організації у польських воєводствах. Наприклад, у Перемишльському Окрузі Стрілецького Союзу (куди входили повіти з етнічним українським населенням), у 1926 р. членів було лише 1643, і до 1935 р. організація не існувала взагалі [13, С.352].

Більшість філій не мало власних приміщень та світлиць, використовуючи шкільні приміщення для проведення даного роду занять. У містах філії були відкриті щодня з 17.00-19.00 години; у сільських світлицях, як правило, 1 раз на тиждень. Навчальна і методична література позичалась і використовувалась, як правило, із чоловічих фондів [14, арк. 5].

Для стрільчинь організації планувались до проведення різноманітні командні та індивідуальні

спортивні змагання, переможці яких отримували кубок, подарований польським шкільним союзом. Так, як зазначає Синяк С.Л., такі змагання, суто для дівчат старших класів, регулярно проводились влітку, і, наприклад в період від 17 травня до 17 червня 1935 р. були проведені тільки з легкої атлетики [3, с. 85], [4].

Однак, окрім таких військово-спортивних заходів, для членкинь, у період проведення змагань, організовувались екскурсії у сусідні села та міста, та архівна статистика свідчить про низьку участь у оглядових поїздках через, головним чином, фінансові проблеми [14, арк. 6].

У Стрілецькому союзі існували і свої табори, де готувалися, поряд з хлопцями і дівчата-інструкторки з військової підготовки, а також існував Центр підготовки Стрілецького Союзу (заснований у 1934 році) у Варшаві, де був жіночий інструкторський персонал.

У розповсюдженні стрілецького спорту та навчання військової справи жінок організації, важливу роль відігравали курси і табори, що організовувались Стрілецьким Союзом. Найбільш плідними подібного роду курси були на західноукраїнських землях. Наприклад, одним з найсучасніших стрільбищ у Польщі у міжвоєнному періоді, було львівське стрільбище, де розміщувалось 10 стрілецьких павільйонів, у яких були від 7 до 79 місць для стрільби із різних видів стрілецької зброї та лучного спорту. Для кандидаток на комендантки Стрілецького Союзу, стрілецтво було у програмі навчальних курсів. Так, зокрема у період 09.02.1928 р. – 09.03.1928 р., такий курс був проведений у Луцьку [15, С. 14-15].

По закінченню такого курсу було організовано стрілецькі вправи для отримання стрілецької відзнаки.

Однак слід визнати, що саме стрільби були майже недоступними у сільській місцевості, де переважало етнічне українське населення. Наприклад, на сторінках журналу «Стрілецький спорт» зазначалося, що: « Найбільш слабким спортивно-стрілецький рух є на селі, посеред сільської жіночої молоді. Тож міста в Галичині тримають першість – в них жіночі стрілецькі клуби, стрілецькі секції Союзу Стрільців» [15, с.17].

До того ж, польки працювали в колах аматорського радіозв'язку, гуртках і секціях радіоаматорок, морзисток тощо, тобто в залежності від того, який курс вони закінчили [16, С.238-240].

Наприклад, у Тернополі, у період з 01.06-08.06. 1935 р. був організований стрілецько-лучний курс Організації Військової Підготовки Жінок для повітових інструкторок [8]. У ньому взяло участь 10 жінок із 7 повітів тернопільського повіту. Програма такого курсу обіймала теорію і практику навчання із стрільби із зброї, а також і з лука, щоденна ранкова гімнастика, фізичні заняття, що мали на меті отримання жіноцтвом Державної спортивної відзнаки (ДСВ), а також матеріалу, який би дозволив бути суддями у стрілецьких вправах (зі зброї та лука), згідно із інструкцією Військової Підготовки Жінок. Крім того, під час курсу відбувався конкурс на здобуття Стрілецької відзнаки. Три стрільчині – Фроньська (м. Бережани), Мержвинська (м. Заліщики) та Морозувна (м. Чортків) – здобули стрілецьку відзнаку I-го класу, всі інші – II класу [14, арк. 5].

Тоді ж була затверджена і спеціальна навчальна програма жіночих відділів Стрілецького Союзу (терміном 2 роки), в рамках якої вміст програми реалізовувався у наступних навчальних розділах (див. таблицю 1):

Таблиця 1

Навчальна програма роботи жіночих відділів Стрілецького Союзу на території західноукраїнських земель

№	Предмет	Категорія А	Категорія Б
1	Громадянське виховання	10 годин	20 годин
2	Наука служби	18 годин	12 годин
3	Гігієна і рятівництво	16 годин	16 годин
4	Протигазова оборона	20 годин	16 годин
5	Стрілецька підготовка	20 годин	8 годин
6	Стрільба з лука	6 годин	8 годин
7	Польова служба	50 годин	30 годин

8	Фахова спеціалізація	30 годин	30 годин (кількість год., як правило, збільшувалась)
9	Фізичне виховання	60 годин	60 годин

Джерело: систематизовано та перекладено автором на основі [14, арк. 5-14], [12, арк. 67].

До 1934 року жіночі відділи були підпорядковані чоловічій владі і працювали на основі програм і інструкцій, призначених для чоловіків. 4 листопада 1934 був затверджений «Проект інструкції і програми жіночої праці», в якому вказувалася підпорядкованість жіночих відділів у області військової підготовки Комітету суспільному підготовки жінок до оборони краю (КСПЖДОК) – (від пол. Komitet Społeczny Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju), а також Асоціації товариств з підготовки жінок до оборони краю (АТзПЖДОК) – (від пол. Zrzeszenia Stowarzyszeń dla Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju). В інших питаннях вищим керівництвом було Управління (Zarząd) та Штаб-квартира (Komenda Główna) Стрілецького Союзу.

Жіночі відділи були поділені на дружини в залежності від віку учасниць: орлят, юначок та стрільчинь. Основною метою підготовки жінок до оборони краю було заохочення і розвиток духу громадянськості і моральної підготовки жінок до спільної роботи з чоловіками в захисті держави шляхом залучення їх в діяльність, а також поширенні знань про свої громадянські обов'язків в області оборони країни, у мирний час та на війні.

Жінки повинні були бути підготовлені в основному для допоміжних послуг в обороні країни, в основному в санітарній, адміністративній, зв'язковій службах, а також у пропагандистсько-освітньому підрозділі.

Наступним етапом вишколу ставала спеціалізація в одному конкретному напрямку - газова та протиповітряна оборона, санітарна служба, адміністративно-господарська служба, освіта або зв'язкова служба.

В рамках стрілецької підготовки, жінки здійснювали стрільби із гвинтівок, а також з пістолетів та лука. Планеризм був додатковим видом спорту і його розвиток був нерівномірним (наприклад, фланерська школа у Кременці). Відмітимо і сприяння військового відомства у реалізації військової підготовки жіноцтва. Наприклад, командування тернопільського гарнізону здійснювало допомогу Стрілецькому Союзу Тернопільської підокруги. Маючи 12 667 членів та членкинь організації, зосереджених у 600 осередках цієї організації, тернопільський Союз Стрільців [17, арк. 2] став найбільш чисельнішою організацією військової підготовки

на теренах цього воєводства у 1930-х р. Крім організаційної підтримки, та використання приміщень, матеріальної бази військової частини, військовики 12 піхотної дивізії здійснювали і збір коштів у фонд жіночого відділу Стрілецького Союзу (наприклад, у 1932 р. в рамках акції командування віддавало по 16 злотих, а персонал I дивізіону по 18 злотих) [17, арк. 10].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. З точки зору оцінки діяльності Стрілецького союзу у період з 1910 – 1939 рр., можна сказати, що це була найбільша польська молодіжна організація через ряди якої пройшло близько 1,2 - 1.3 мільйонів молодих поляків (тільки у 1939 р. у організації перебувало вже понад 500 тисяч членів).

Значну кількість з цих членів складали жінки. Крім негативних тенденцій відносно українського населення, зокрема участі організації у полонізації та пацифікації, Стрілецький Союз все ж мав значну навчально-виховну мету та досяг чималих успіхів у боротьбі з неписьменністю місцевого населення, підвищив рівень знань, здійснив військову просвіту молоді, підвищив культуру суспільства і рівень освіти переважно польського громадянського суспільства. Основними у даній діяльності виступали польки. Хоча дотичними до цього процесу було і чимало українців та українок.

Стрільба зі зброї, із лука, гімнастика, вивчення військових дисциплін і т.д. – все, що вчили жінки протягом навчання, а також двох-місячних курсів організованих Стрілецьким Союзом демонструє нам акцентування уваги на військову освіту жінок та виконання ними тих обов'язків, які виходить за межі кордонів традиційної жіночності, що була притаманна, наприклад, українським жінкам. Стрілецький Союз при організації занять з військової підготовки жінок (у позашкільний час) спеціалізувався на військовій освіті загалом: проводились посилені курси протигазової та протиповітряної оборони, які займали більшість основного навчального часу, а зміст освіти дівчат зводився, загалом, до підготовки їхньої служби у допоміжних підрозділах. Перспективою подальших досліджень є історико-педагогічний аналіз діяльності Стрілецького Союзу та подальше вивчення визначених педагогічних умов організації на західно-українських землях означеного періоду.

Джерела та література

1. Słownik organizacji młodzieżowych w Polsce 1918-1970 [Текст] / Cz. Kozłowski [i in.]; pod red. Cz. Kozowskiego. – Warszawa: Iskry, 1971. – 191 s.
2. Манько М. Громадські організації Острога і повіту в міжвоєнний період / М. Манько // Матеріали IV на-ук.-краєзн. конф. «Остріг на порозі 900-річчя». – Остріг : [б.м.в.], 1993. – С. 103-104
3. Синяк С. Л. Польські парамілітарні організації на Волині 1921-1939 рр. [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Синяк Степан Леонідович ; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2015. – 20 с.,
4. Синяк С. Напрямки військово-фізичної підготовки польських парамілітарних організацій на Волині в 1921 – 1939 рр. / С. Синяк // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 22. – К., 2011. – С. 337-345
5. Клим'юк У. Становище поляків у Галичині напередодні та в роки Першої світової війни / У. Клим'юк // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2011. – Вип. 19. – С. 166–173. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ist_2011_19_26. – с.170 – 171
6. Wyszczelski L. Społeczeństwo a obronność w Polsce (1918-1939). Toruń 2007, s. 192
7. Cwer A. Wychowanie proobronne młodzieży szkół średnich w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego. „Przysposobienie Obronne Obrona Cywilna w Szkole» 1998, nr 2, s. 68-69.
8. Rozwadowski R. Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego 1927-1939. Warszawa 2000, s. 25
9. Woyszwilo J. Jozef Piłsudski. Żucie, idee i czyny 1867–1935 / J. Woyszwilo. – Warszawa, 1937. – 190 s
10. Kudelska H. S., Praca kobiet w Związku Strzeleckim przed wojną, [w:] Wierna służba: wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1910–1915, (red.) A. Piłsudska, M. Rychterówna, Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa 1927, s. 4–5
11. Rzepecka H., Sekcja żeńska Związku Strzeleckiego w Warszawie, 1912–1914, [w:] Wierna służba: wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1910–1915, (red.) A. Piłsudska, M. Rychterówna, Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa 1927.
12. Державний архів Івано-Франківської області. Сведения о деятельности станиславского уездного комитета физического воспитания и военной подготовки за 1932 г. Фонд №258, Опис № 1, Справа № 7. 1932 р. на 66 листах.
13. Bogalecki T.: Związek Strzelecki wobec słowiańskich mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej. „Przegląd Historyczny» T. 86: 1995 z. 4 s. 351 – 359
14. Державний архів Тернопільської області, м. Тернопіль, Ф 292, опис 1, Справа 64. Програма роботи женских отрядов «Союз стрельцов» и отчеты за 1934 год о их деятельности., на 17 аркушах.
15. Drozdek-Małolepsza T., Sport strzelecki kobiet w Polsce w okresie międzywojennym, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie Kultura Fizyczna», 2012 nr XI, s. 13-25
16. Wiśniewska M. Przygotowanie obronne kobiet w Polsce w latach 1921-1939. Toruń 2007, s. 56-83
17. Центральний державний історичний архів у Львівській області. Циркулярные распоряжения управления комитетов физического воспитания и военной подготовки о приспособлении к защите страны. Фонд 257, Опис 1, Справа 104 –начато 18 мая 1938 г.; Окончено 19 августа 1939 г. на 13 листах.